

۱۳۹۳۷۱۴
۲۹۱۹۱۲

مدنیت، عقلانیت، معنویت در بستر اربعین

به اهتمام: مسعود معینی

انتشارات سورمه مهر (وابسته به حوزه هنری)

پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی

مدنیت، عقلانیت، معنویت
در بستر اربعین

به اهتمام: مسعود معینی پور

طراح جلد: حمید قربانیپور

چاپ و صحافی: شرکت واژه پرداز اندیشه - چاپ اندیشه
چاپ اول: ۱۳۹۴
شمارگان: ۲۵۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۲۷۲-۶

نقل و چاپ نوشته‌ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

سرشناسه: معینی پور، مسعود، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور: مدنیت، عقلانیت، معنویت در بستر اربعین
/ پدیدآورنده مسعود معینی پور / [به سفارش] انتشارات سورمه مهر (وابسته به حوزه هنری)، پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی.
مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سورمه مهر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.

ISBN: 978 - 600 - 03 - 0272 - 6

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق. - - اربعین

- - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق. - - سوگاری‌ها

- - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: سوگاری‌های اسلامی - - مقاله‌ها و خطابه‌ها

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سورمه مهر

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سورمه مهر. پژوهشکده

فرهنگ و هنر اسلامی

شناسه افزوده: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ م ۴م / BP۴۱/۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۳۴

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۱۶۲۳۴

نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشته، پلاک ۲۳

۱۵۸۱۵۱۱۴۴

صندوق پستی:

سامانه پیامک: ۳۰۰۰۵۳۶۹

۶۱۹۴۲

تلفن مرکز یخس (یخ خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳ فکس ۶۶۴۶۹۹۵۴

www.sooremehr.ir

مقدمه / ۹

بخش اول: مدنیت و امت در بستر اربعین / ۱۹

ظرفیت‌های تمدنی کنگره اربعین حسینی / ۲۱

چکیده / ۲۱

مقدمه / ۲۳

تمدن اسلامی / ۲۴

ارکان تمدن اسلامی / ۲۸

ظرفیت اربعین در شکل‌گیری نظام گرایش‌های تمدنی / ۳۴

ظرفیت اربعین در شکل‌گیری نظام اندیشه‌های تمدنی / ۳۵

ظرفیت اربعین در شکل‌گیری نظام رفتار و سبک زندگی اسلامی و محصولات تمدنی / ۳۶

ظرفیت اربعین در ایجاد زمینه‌های تحقق امت واحده اسلامی / ۳۷

القا و تزریق حس وحدت / ۳۷

گسترش ارزش‌های اسلامی و احیای هویت اسلامی / ۳۸

ایجاد همدلی و افزایش تعاون و همکاری در هدف، روش و عمل / ۳۸

لغو امتیازها و تبعیض‌ها / ۳۹

تقریب تفکرات شیعی و مذاهب اسلامی / ۳۹

غیریت‌سازی و شناخت دشمن مشترک / ۳۹

شناخت ملل مختلف و ارزیابی امکانات آن‌ها / ۳۹

ایجاد موقعیت امن و استراتژیک برای مسلمانان / ۳۹

نکاتی در پایان / ۴۰

کتاب‌نامه / ۴۱

مدنیت و معنویت در اربعین / ۴۳

چکیده / ۴۳

مقدمه / ۴۴

ایمان و عمران در اربعین / ۴۷

کارکردهای حُبّی اربعین و تأثیر آن در فرایند تمدنی / ۴۹

دشمن مشترک یا دوست مشترک / ۵۰

نکته پایانی / ۵۲

کتاب‌نامه / ۵۳

تأملاتی راهبردی در تأثیرات راه‌پیمایی اربعین حسینی بر تمدن‌سازی اسلامی / ۵۴

مسیر تمدن اسلامی از جادهٔ نجف به کربلا می‌گذرد / ۵۴

اربعین حسینی شکوهٔ همبستگی اجتماعی اُمّت اسلامی / ۷۱

چکیده / ۷۱

مقدمه / ۷۳

معنا و مفهوم اُمّت اسلامی / ۷۵

معنا و مفهوم همبستگی اجتماعی / ۷۵

پایه‌های همبستگی اجتماعی / ۷۷

راه‌های ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در اُمّت اسلامی / ۸۱

ظرفیت اربعین حسینی در همبستگی اُمّت اسلامی / ۸۴

جمع‌بندی / ۹۲

کتاب‌نامه / ۹۳

بخش دوم: ظرفیت‌های کلان اجتماعی یک آیین دینی / ۹۵

واکاوی راه‌پیمایی و گردهمایی اربعین / ۹۷

مقدمه / ۹۷

راه‌پیمایی اربعین به‌مثابهٔ یک آیین / ۹۹

اهداف و انگیزه‌های راه‌پیمایی / ۱۰۱

نتایج و کارکردها / ۱۰۲

آسیب‌ها و عوارض محتمل / ۱۰۴

پیشنهادها / ۱۰۵

مراسم آیینی اربعین حسینی ۱۴۳۶: تلاش برای بازخوانی / ۱۰۹

چکیده / ۱۰۹

مقدمه / ۱۱۰

طرح مسئله / ۱۱۱

بیان چارچوب نظری بحث / ۱۱۳

اهمیت و کارکردشناسی آیین اربعین / ۱۱۵

آسیب شناسی / ۱۲۱

کتاب نامه / ۱۳۵

فرصت های پنهان راه پیمایی اربعین / ۱۳۷

چکیده / ۱۳۷

مقدمه / ۱۳۸

تهدیدهای پیرامون راه پیمایی / ۱۴۶

کتاب نامه / ۱۴۷

مدیریت دریافت حماسه اربعین در چارچوب خلق واقعه رسانه ای (نمونه سه گانه روان شناسی اجتماعی،

مدیریت رسانه و فناوری پخش) / ۱۴۸

مقدمه / ۱۴۸

کتاب نامه / ۱۵۴

ظرفیت شناسی اربعین / ۱۵۵

مقدمه / ۱۵۵

نتیجه گیری نهایی / ۱۶۷

کتاب نامه / ۱۶۸

اربعین، احیای الگوی زائرانده و اصلاح الگوی زیارت گردشگرانه / ۱۶۹

چکیده / ۱۶۹

مقدمه / ۱۷۰

الگوی زیارتی اربعین / ۱۷۲

نتیجه گیری / ۱۸۵

کتاب نامه / ۱۸۶

بخش سوم: آیین حسینی: ظرفیت های فرادینی / ۱۹۱

نقش آیین اربعین به منزله گفتمان دینی در تعامل و شناخت گفتمان های مذهبی / ۱۹۲

چکیده / ۱۹۳

مقدمه / ۱۹۴

آیین و مراسم اربعین / ۱۹۶

نمایش مذهبی شبیه گردانی / ۲۰۲

نمایش مذهبی پرده خوانی / ۲۰۳

خطابه و سخنوری / ۲۰۳

آیین اربعین، فرصت ها و تهدیدها / ۲۰۴

اربعین آیین دینی یا مذهبی / ۲۰۸

نتیجه / ۲۱۲

کتاب نامه / ۲۱۳

محور جهانی سازی / ۲۱۵

چکیده / ۲۱۵

مقدمه / ۲۱۶

۱. جهانی سازی / ۲۱۷

۲. اربعین و عاشورا / ۲۲۲

۳. فرهنگ اربعین و ظرفیت جهانی آن / ۲۲۵

۴. راهبردهای اساسی در بالندگی راهپیمایی اربعین / ۲۳۲

کتابنامه / ۲۳۳

ظرفیت‌های بین‌المللی و فرادینی مراسم اربعین حسینی / ۲۳۵

چکیده / ۲۳۵

مقدمه / ۲۳۷

اصول و کلیات / ۲۴۰

جمع‌بندی و پیشنهادها / ۲۵۰

کتابنامه / ۲۵۱

بخش چهارم: الگویی برای مطالعات آینده اربعین پژوهی / ۲۵۳

فهم عراق از دریچه تجربه زیسته عراقی‌ها / ۲۵۵

تلاش به منظور ارائه یک الگوی نظری / ۲۵۵

چکیده / ۲۵۵

مقدمه / ۲۵۶

مرور مفهومی / ۲۵۸

روش و ملاحظات روش‌شناختی / ۲۶۱

یافته‌های پژوهش / ۲۶۵

عراق: جامعه برانگیخته / ۲۶۹

تشریح مدل نظری / ۲۷۱

اعتبارسنجی مدل نظری / ۲۷۵

تکمله / ۲۷۶

کتابنامه / ۲۷۹

مقدمه

مناسک دینی جمعی، از ظرفیت‌های منحصر به فرد اسلام در تربیت فردی و اجتماعی نفوس، زمینه‌ساز تحقق بسیاری از عناصر ایجاد تمدن نوین اسلامی و از طرق بی‌بدیل عملیات فرهنگی مردم‌نهاد با محوریت معارف توحیدی و معارف مکتب اهل بیت، علیهم‌السلام، است. از مزیت‌های رقابتی این مناسک، با بدیل‌های غیر اصیل خود، وجود هم‌زمان عناصر بینشی گرایشی و انگیزشی و رفتاری، همچنین عناصر عاطفی و حماسی است؛ ضمن اینکه در بستر و متن و بطن آن‌ها ظرفیت‌های تربیت معرفتی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی وجود دارد که به طور طبیعی و برای دستیابی به این ظرفیت‌ها در فرایندهای تربیتی باید زمان و توان زیادی را صرف کرد؛ حال آنکه در بستر این مناسک دستیابی به این ظرفیت‌ها بسیار زود یاب و عمیق و مؤثر است. و رهبر عظیم‌الشأن انقلاب چه حکیمانه فرصت‌کنگرهٔ اربعین حسینی را قدر دانستند و برای احیای عظمت اسلام ناب و امت واحدهٔ اسلامی، مردم مؤمن و دل‌دادهٔ سیدالشهدا و مکتب اهل بیت، علیهم‌السلام، را به آن فراخواندند. اما متنعم شدن از برکات مناسک دینی، به‌ویژه اربعین

حسینی، به اینجا ختم نمی‌شود و عوامل متعددی در رشد بینشی، انگیزشی و گرایشی و شکل‌گیری کنش‌های مناسب برای این معجزه‌عاشورایی تأثیرگذار است. یکی از این عوامل، تلاش در جهت تولید محتوای علمی و معرفتی و ایجاد گفتمان نخبگانی در بدنه فضلالی باورمند به آرمان‌های قیام حسینی و انقلاب اسلامی است. کارویژه مجموعه مقالات پیش روی شما آغازی برای بازشناسی ظرفیت‌های تمدنی اربعین حسینی و بیان گوشه‌ای از آسیب‌های در کمین آن است.

عراق در اربعین دو هویت را به رسمیت می‌شناسد: زائر و خادم زائر. همه هویت‌های دیگر ذیل این دو مقوله تعریف می‌شوند. این معجزه‌ویژه اربعین است. «هلا بکم یا زائر» پربسامدترین واژه‌ای است که در عراق و در ایام اربعین به کار برده می‌شود.

پیاده‌روی اربعین و زیارت سیدالشهدا^(ع) از این رهگذر حرکتی آگاهانه، جمعی، عقلانی و فطری است که بر محور تمایلات اصلی انسان خدا‌باور شکل گرفته است. راه‌پیمایی اربعین یکی از نشانه‌های پیروزی خون بر شمشیر است و به تحقق اسلام در ابعاد تاریخی، سلوکی و اجتماعی اشاره دارد.

زیارت عتبات عالیات عراق و به‌ویژه کربلای حضرت سیدالشهدا^(ع) در همه اوقات فضیلت بسیار دارد، اما زیارت اربعین سالار شهیدان، حضرت امام حسین^(ع)، به دلیل فرمایش امام حسن عسکری^(ع)، که این زیارت را یکی از علائم خمسة مؤمن دانسته، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. از طرفی، سنت حسنه پیاده‌روی برای رسیدن به کربلا در روز اربعین، که از سال‌های دور اجرا می‌شده و در سال‌های نزدیک نیز با شور و شکوهی استثنایی برگزار می‌شود، خود اهمیت خاصی یافته است. بزرگ‌ترین اجتماع انسانی و بزرگ‌ترین مراسم مذهبی جهان در یک روز از عناوین این مراسم با عظمت است. با توجه به گسترش رسانه‌های جمعی و افزایش سرعت انتقال پیام، موقعیت حساس تشیع، اوضاع سیاسی اجتماعی کشور عراق و ده‌ها دلیل دیگر باید این رویداد بزرگ ظرفیت‌شناسی و آسیب‌شناسی شود تا ضمن استفاده حداکثری از ظرفیت‌های این تجمع عظیم، از بروز آسیب‌های احتمالی این حرکت نیز جلوگیری شود.

پیاده‌روی اربعین آیینی است که مدیریت آن کاملاً مردمی، خودجوش و بر پایه عشق است که هرگونه مواجهه و مداخله غیر آگاهانه، آمرانه و منفعت‌طلبانه در آن فرصت‌سوز است. اربعین یکی از مناسک دینی است. «مناسک و شعائر دینی»، که بعد عملی دین را تشکیل می‌دهند، شامل رفتارها، گفتارها و رُست‌های بدنی است که به مراحل گذار

زندگی معطوف اند؛ مانند تولد، تشرف به دین (سن بلوغ شرعی)، ازدواج و خاک سپاری و اموری نظیر سوگند وفاداری، تطهیر از ناپاکی‌ها، توبه، بحران‌های اجتماعی همچون جنگ و خشک‌سالی و ... که سمبل ارتباط انسان با امر قدسی هستند. شعائر دینی، در میان دیگر مؤلفه‌های دین، از آن رو اهمیت می‌یابند که امور ذهنی را عینی و معتقدات اساسی و باورهای ایمانی را در قالب رفتارها عیان می‌کنند. از این رو، یکی از شاخص‌های مهم دینداری، پای‌بندی به مناسک است. جامعه، شهر، روستا یا قوم و قبیله‌ای که مردمش حضور بیشتری در مراسم جمعی دینی دارند و در بُعد فردی نیز به دستورات و اوامر و نواهی عملی دین پای‌بندند، در نگاه برون‌دینی، دیندارتر و باایمان‌تر تلقی می‌شوند و چه‌بسا خود مؤمنان نیز با پرداختن به مناسک، احساس دینداری افزون‌تری کنند.

در دین مبین اسلام، بر ارزش علم و تفکر بسیار تأکید شده است؛ تا آنجا که عبادت ابودر، فکر کردن و عبرت گرفتن دانسته شده است؛^۱ با این حال، عبادت‌هایی همچون نماز، روزه و حج‌اند که به منزله نمادهای عینی مسلمانی و تعلق به امت اسلام به شمار می‌روند. شعائر و مناسک دینی حداکثر ثبات شکلی و پایداری را دارند و دگرگونی و تغییر صوری را برنمی‌تابند و این ویژگی آن‌ها از ساختار اتوریته و مرجعیت دینی ناشی می‌شود. به بیان دیگر، دین گرداگرد تبعیت از یک مرجعیت محوری قابل اعتماد و دارای اعتبار نزد مؤمنان شکل می‌گیرد (تبعیتی که در اسلام آن را عبودیت می‌نامند) و مهم‌ترین تجلی این تبعیت از اتوریته، حوزه شعائر و اعمال دینی است. درواقع، شعائر و مناسک دینی محتوای اوامر و نواهی شرعی‌اند و حوزه شریعت و فقه را رقم می‌زنند. در دین اسلام، احکام فقهی، چه در حوزه اعمال فردی مانند طهارت، نماز، زکات، حج، احکام اکل و شرب و ... و چه در حوزه روابط اجتماعی از امور اقتصادی مانند متاجر، اجاره، مزارعه، شرکت و ... گرفته تا روابط خانوادگی (نکاح، طلاق، ارث) و قضایی و نظامی، همه و همه، مناسکی‌اند که استحضانات فردی در آن‌ها مداخلیتی ندارد، بلکه باید دستورات شارع مقدس، موبه‌مو، رعایت شود تا توحید عبادی، که خود تجلی توحید ذاتی و صفاتی و فعلی است، در همین تبعیت محض عینیت و تجسم یابد.

ویژگی مهم مناسک دینی بُعد مردمی و خودجوش بودن آن است؛ عاملی که در طول تاریخ این منسک را تا حد بسیار زیادی از آسیب‌های معمول آیین‌های دینی و سنتی مصون داشته و در بدترین شرایط دولت‌های غیر معتقد به مناسک دینی، برگراری باشکوه

۱. روایت از امام صادق (ع) است. همچنین رک: خصال شیخ صدوق، ج اول، ص ۲۳ و نیز بحارالانوار، ج ۶، ص ۳۲۳.

آن‌ها را ضمانت کرده است. در عین حال، برخی از آسیب‌های جدی در کمین این مناسک و آیین‌های جمعی است.

اگر ذوق و سلیقه‌های فردی در امور ذاتی مناسک مداخلت داده شوند و احکام اولیه، بدون وجود شرایط احکام ثانویه (اضطرار و عدم امکان حکم اولی)، دستخوش سیالیت شوند، در جامعه دینی با پیامدهایی جدی مواجه خواهیم شد. سیالیت مزبور دست‌کم سه پیامد مهم دارد: کارکرد شعائر را به شدت مخدوش می‌کند، اتوریتۀ دینی را تضعیف می‌کند و زمینه ورود رفتارهای ناهنجار و مخرب را در میان انبوه رفتارهای دل‌بخوایی در حوزه مناسک و شعائر دینی مهیا می‌کند.

بی‌توجهی به ابعاد سیاسی مناسک دینی از آسیب‌های دیگر آن است؛ مثلاً، اربعین حسینی به مثابه یک منسک دینی به نماد قدرت‌نمایی شیعه در عراق و سپس در جهان اسلام تبدیل شد. زیارت اربعین اکنون به نماد قدرت معنوی و اجتماعی شیعه بدل شده و با همه آیین‌های مذهبی هم آوردی می‌کند. نخستین قدرت‌نمایی شیعیان عراق، پس از سقوط صدام، نیز در قالب زیارت اربعین بود. چند روز پس از سقوط بغداد و فروپاشی رژیم صدام، شیعیان تقارن پایان دو دهه استبداد و جنایت را با اربعین حسینی غنیمت شمردند و به رسم دیرین خود، پای پیاده، به سوی کربلا حرکت کردند. در دوره حکومت حزب بعث، بسیاری از مناسک شیعی، از جمله پیاده‌روی و زیارت اربعین، ممنوع اعلام شده بود. سال گذشته (۱۴۳۶ق) نیز، این مراسم در حالی با شکوه و عظمت تمام برگزار شد که گروه تکفیری داعش تهدیدات متعددی را متوجه زائران کرده بود.

مداخلۀ نهادهای حاکمیتی و خروج از طبیعت مردم‌محور مناسک آسیب جدی دیگری است که در اربعین نیز این آسیب در برخی موارد بروز کرد. اما حضور نامحسوس نهادهای حاکمیتی دولت عراق نشان داد دستگاه‌های حاکمیتی می‌توانند در عین حضور، مداخله‌ای در طبیعت مردم‌محورانه اربعین نداشته باشند؛ مانند آیین‌های عاشورایی یا ماه مبارک رمضان در ایران. این مراسم بی‌نظیر بدون دخالت و حضور دولت عراق و به صورت کاملاً مردمی برگزار می‌شود و تنها جلوه حضور دولت، کنترل امنیتی و نظامی و بهداشتی این مراسم است. این در حالی است که کشور عراق در آستانه اربعین به مدت دو هفته تعطیل می‌شود و همه توان و امکانات دولتی و مردمی در خدمت برگزاری زیارت اربعین قرار می‌گیرد. برخورد خدام حرم‌ها و مأموران انتظامی و امنیتی با زائران بسیار خوب و مؤدبانه بود و حتی کثرت بی‌نظیر جمعیت زوار و ناآشنایی زائران ایرانی

با فرهنگ و آداب و رسوم عراقی‌ها سبب بی‌احترامی خدام و مأموران به زوار نمی‌شد. مدیریت کاروان بزرگ حسینی در اربعین مدیریتی مردم‌بنیاد، مستقل و البته کارآمد است. اساساً مدیریت مناسک دینی و مذهبی و آیینی، مثل هیئت و زیارت، برعهده مردم و مردم‌نهاد است. اگر مدیریت از دست مردم خارج و برعهده نهادهای حاکمیتی واگذار شود، دچار آسیب‌های جدی، مصلحت‌گرایی، کم‌رنگ شدن حضور مردم و... می‌شود. راه آن است که نهادهای حاکمیتی نقش پشتیبان و زمینه‌ساز را ایفا کنند. برخی در این میانه این گونه وانمود می‌کنند که شور اربعین را ما ایجاد کردیم و مدیریت این کنگره عظیم را ما به دوش کشیدیم که باید گفت عرض خود می‌بری و زحمت ما می‌داری! این اصل در مناسک داخلی ایران کاملاً صادق است و به طریق اولی در یک منسک مذهبی و چندملیتی، مثل اربعین، قطعاً صدق می‌نماید.

با بیان این توضیحات، اربعین از جمله مناسک دینی جمعی است که ابعاد تاریخی و تمدنی آن مورد توجه کافی قرار نگرفته و وجود انبوهی از داده‌های مورد ادعا نزد بسیاری از تحلیل‌گران اربعین، که اغلب متناقض و ظاهراً غیر قابل جمع است، نشان‌دهنده این واقعیت است که تا اربعین امسال هیچ تدارک پژوهشی و شناختی در این خصوص دیده نشده است و همچنان دست ما از گزارش‌های دقیق و جامع خالی است.

در مجموعه مقالات پیش رو، تلاش شده است به اربعین به مثابه منسک دینی جمعی با ظرفیت‌های کلان تاریخی و تمدنی نگریسته شود و با این رویکرد چهارده مقاله در چهار بخش تولید شده است. این مجموعه مقالات و یادداشت‌ها ابتدا در چندین بخش پیش‌بینی و طراحی شد، اما پس از دریافت مقالات و یادداشت‌های نویسندگان، با توجه به ضعف جدی و حجم کم برخی مطالب، فقط توانستیم چهار بخش از آن را در این مجموعه به چاپ برسانیم. ان شاء الله در آینده و با رویکردی عمیق‌تر مجموعه‌ای دیگر را به زینت طبع آراسته خواهیم کرد. از آنجا که ادبیات علمی غنی و قوی در این باب کمیاب است، تلاش شد سخت‌گیری‌های معمول در باب مقالات پژوهشی اعمال نشود و اتقان محتوا اهمیت بیشتری از وضعیت شکلی و ظاهری مقاله داشته باشد. چهار بخش این مجموعه عبارت‌اند از:

۱. مدنیت و امت در بستر اربعین
۲. ظرفیت‌های کلان اجتماعی یک آیین دینی
۳. آیین حسینی؛ ظرفیت‌های فرادینی

۴. الگویی برای مطالعات آینده اربعین پژوهی

مقالات بخش اول با رویکردی تمدنی کنگره اربعین حسینی را واکاوی و تلاش می‌کند ظرفیت‌های تمدنی آن را بیان کند.

مقاله اول این بخش، که به قلم نگارنده سطور است، با عنوان «ظرفیت‌های تمدنی کنگره عظیم اربعین حسینی» ذیل بیان یک چارچوب نظری، به بررسی ارکان تحقق تمدن و امت واحده اسلامی پرداخته و ظرفیت‌های آیین‌ها و مناسکی مانند اربعین را در تحقق امت واحده و تمدن نوین اسلامی تشریح کرده است. دین، علم، عقلانیت و اخلاق ارکان چهارگانه تمدن اسلامی اند که اربعین در سه لایه گرایشی، بینشی و رفتاری ظرفیت‌هایی برای تحقق آن‌ها در متن و بطن خود دارد. نویسنده در این مقاله با رویکردی سیاست‌گذارانه برخی از آسیب‌های موجود در گردهمایی اربعین سال گذشته را، که از نزدیک شاهد آن بوده، مطرح کرده است.

نگارنده مقاله دوم، حجت الاسلام والمسلمین دکتر حبیب‌الله بابایی، در مقاله خود «مدنیت و معنویت در اربعین» معتقد است آنچه در همایش اربعین رخ می‌دهد هم به جهت ایمانی و هم به جهات حبی و عشقی کارکردهای تمدنی دارد. اربعین از یک سو حرکت و تمرینی ایمانی است که موجب افزایش ایمان می‌شود و نظام مناسبات انسانی را تنظیم می‌کند و در نتیجه عمران و آبادانی جامعه مسلمان را باعث می‌شود. از سوی دیگر، در اربعین با تأکید بر یک محبوب و معشوق مشترک و همین‌طور با تجربه مشترک حبی و عشقی نسبت به آن محبوب و احد محبتی به همدیگر به وجود می‌آید و نظام مناسبات انسانی به شکل درستی سامان می‌یابد. شکل‌گیری امت واحده بر اساس این معاشقه و عشق و معشوق مشترک نتیجه این نظام مناسبات جدیدی است که بر محور اربعین رخ می‌نماید. یادداشت بعدی از جناب آقای دکتر علیرضا معاف است: «تأملاتی راهبردی در تأثیرات راه‌پیمایی اربعین حسینی بر تمدن‌سازی اسلامی». در این یادداشت، اربعین نقطه عطف شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و زمینه‌ساز یک پارچگی و وحدت با محوریت شور حسینی در نظر گرفته شده است. کنگره اربعین از این منظر حکایت از ناتوانی نظریه‌های متفکران غربی در باب پایان تاریخ و برخورد تمدن‌ها و نشان از احیای عظمت اسلام و تمدن نوین اسلامی در عصر حاضر است. نویسنده سپس به بررسی ابعاد مختلف پیامدهای کنگره اربعین در عرصه منطقه‌ای و جهانی پرداخته و نقش رهبران مذهبی، نیروهای نظامی و آحاد مردم را در این حماسه بررسی کرده است.

حجت الاسلام والمسلمین سید مهدی موسوی نویسنده مقاله «اربعمین حسینی شکوه همبستگی اجتماعی امت اسلامی» مهم‌ترین ویژگی‌های راه‌پیمایی عظیم اربعین را کارکرد همبستگی اجتماعی عنوان کرده است. ایشان این ابعاد را از جمله عواملی دانسته که در بستر اربعین به همبستگی اجتماعی در مقیاس تمدنی کمک می‌کند: ۱. اشتراک در محبت؛ ۲. تقویت دینداری؛ ۳. تبلور صفات اخلاقی برجسته؛ ۴. آگاهی‌بخشی و ارتقای سطح بینش اجتماعی و سیاسی مسلمین؛ ۵. رسانه امت اسلامی؛ ۶. تبلور وحدت اسلامی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز؛ ۷. نمایش قدرت و عظمت امت اسلامی. ایشان همچنین استدلال کرده‌اند که قوام هر جامعه‌ای به همبستگی اجتماعی و پیوستگی مردم آن جامعه وابسته است که موجب تعاون و همکاری نیروها و هم‌افزایی عناصر و امکانات می‌شود. در مقابل همبستگی اجتماعی، گسستگی و جدایی قرار دارد که موجب بروز کشمکش‌ها و تضعیف جامعه می‌شود. به واسطه گسستگی افراد و عناصر اجتماعی، غفلت بر آگاهی و اراده افراد جامعه غلبه می‌یابد و آن‌ها از مسائل اصلی و درد مشترک یکدیگر غافل و به امور فرعی و تضاد درونی مشغول می‌شوند. اربعین ظرفیتی است برای ایجاد و تقویت این همبستگی اجتماعی.

در بخش دوم، با عنوان «ظرفیت‌های کلان اجتماعی یک آیین دینی»، تلاش شده است اربعین به مثابه یک آیین و منسک دینی و اجتماعی مورد مطالعه قرار گیرد. هم ظرفیت‌های آن بیان شود و هم آسیب‌هایی که در کمین این آیین دینی است. جناب آقای دکتر سید حسین شرف‌الدین در نخستین یادداشت این بخش، «واکاوی راه‌پیمایی و گردهمایی اربعین»، با نگاهی ظرفیت‌شناسانه و آسیب‌شناسانه اربعین را بررسی و مشاهدات خود را در قالب گزاردهایی به منزله ظرفیت‌ها و آسیب‌ها بیان کرده است. مقاله دیگر این بخش «مراسم آیینی اربعین حسینی، تلاش برای بازخوانی» به قلم حجت الاسلام والمسلمین علی غلامی است. او در این مقاله ابتدا کارکردهای اجتماعی مناسک و آیین‌های دینی را بیان کرده، سپس با مطالعه موردی اربعین در چارچوب نظری، ظرفیت‌های آن را بررسی کرده است. آسیب‌شناسی جدی بازیگران تأثیرگذار در برگزاری راه‌پیمایی اربعین سال ۱۴۳۶ و ارائه پیشنهادهایی برای کاهش آسیب‌ها از جمله ویژگی‌های این مقاله است.

در مقاله «فرصت‌های پنهان راه‌پیمایی اربعین»، به قلم جناب آقای دکتر حسن خجسته، ظرفیت‌های ژئوپلیتیک اربعین حسینی و همچنین ظرفیت‌های رسانه‌ای این

کنگره به مثابه یک آیین دینی و سیاسی بررسی شده است؛ ایشان نخستین فرصت اربعین را ارزش ژئوپلیتیک تشیع می‌داند که سه عامل جغرافیای تشیع، سیاست تشیع و قدرت تشیع را در خود جای داده است؛ این قدرت مزیت رقابتی عظیمی را برای جهان تشیع پدید خواهد آورد و می‌تواند هویت جدیدی را در بستر اربعین ایجاد کند.

یادداشت دیگر این بخش «مدیریت دریافت حماسه اربعین در چارچوب خلق واقعه رسانه‌ای» نوشته جناب آقای دکتر سید مجید امامی است. ایشان در این نوشتار ظرفیت رسانه‌گری حماسه اربعین را تبیین کرده است. اربعین از این منظر در چارچوب ارتباطات آیینی، محوری برای جامعه‌سازی و درک اجتماعی شیعیان از خود و محیط پیرامونی است که باید به مثابه فرصتی مورد توجه اندیشه اجتماعی فرهنگی ارتباطی شیعیان قرار گیرد، زیرا خود مایه شکوفا شدن بسیاری از ظرفیت‌های دیگر فرهنگ و معارف شیعی و نهضت حسینی در جهان معاصر است.

جناب آقای دکتر میثم مهدیار در یادداشت «ظرفیت‌شناسی اربعین» به بررسی پدیده اربعین از منظر ارتباطات بینا فرهنگی پرداخته و با نگاهی مردم‌نگارانه، که حاصل مواجهه و حضور مستقیم و گفت‌وگوی میدانی با کنشگران راه‌پیمایی اربعین است، ظرفیت‌های بینا فرهنگی آن را واکاوی کرده است.

«اربعین، احیای الگوی زائرانه و اصلاح الگوی زیارت گردشگرانه» عنوان مقاله بعدی به قلم حجت الاسلام والمسلمین محسن محمدی است. ایشان در این مقاله زیارت اربعین را الگویی برای سفرهای زیارتی دانسته‌اند که به دلیل تأثیرپذیری از الگوهای گردشگرانه تا حد زیادی از وضع ایده‌آل دور شده است. در این رویکرد، مغایرت الگوی زائرانه در زیارت اربعین با الگوی گردشگرانه سفرهای زیارتی در موارد نگرشی گرایشی و کنشی بررسی شده است. زیارت اربعین براساس الگوی معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و جهان‌شناسی سامان یافته که نتیجه آن در الگوی فراغتی و قداست خاص این سفر بروز می‌کند. در این الگو، معنویت و خرید به منزله دو رفتار ویژه زائران از فضای اخلاقی و اصول تعالی بخش زیارت تبعیت می‌کند.

بخش سوم با عنوان «آیین حسینی؛ ظرفیت‌های فرادینی» سامان یافته و طی آن تلاش شده با رویکردی تمدنی، ظرفیت‌های اربعین در ایجاد تعامل با ادیان و مذاهب و حتی با رویکردی فرادینی با آزادگان عالم بررسی شود.

مقاله اول این بخش با عنوان «نقش آیین اربعین به منزله گفتمان دینی در تعامل و

تفاهم گفتمان‌های مذهبی» به قلم حجت‌الاسلام والمسلمین حامد قرائتی و جناب آقای احمد حاجی‌صادقیان است. نویسندگان کارکردهای فرادینی آیین‌های دینی را در این مقاله تبیین کرده‌اند. نکته درخور توجه در این مقاله این است که آیین‌های دینی به طور مستقیم کارکردی درون‌دینی و درون‌مذهبی در انسجام‌بخشی و یک‌پارچگی دارند، اما به طور غیر مستقیم و با بهره‌گیری صحیح از ظرفیت‌های آن می‌توان کارکردهای فرادینی نیز از آن انتظار داشت.

«فرهنگ اربعین محور جهانی‌سازی» به قلم حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی جمالی مقاله بعدی است. ایشان معتقدند در بُعد ولایت تاریخی ظرفیت فعل امامان فقط هدایت و سرپرستی جامعه عصر خود نیست، بلکه ظرفیت اصلی فعل امام تکامل و سرپرستی کل تاریخ بشری است. در این مقاله، به بیان ظرفیت‌های جهانی‌سازی فرهنگ شیعه با بهره‌گیری از ظرفیت اربعین حسینی پرداخته شده است.

مقاله آخر این بخش «ظرفیت‌های بین‌المللی و فرادینی مراسم اربعین حسینی» به قلم جناب آقای مصطفی شاه‌محمدپور است. نویسنده مقاله پس از برشماری ظرفیت‌های بین‌المللی و فرادینی قیام عاشورا، ظرفیت‌های بین‌المللی اربعین حسینی را بررسی و آسیب‌هایی را که متوجه این ظرفیت عظیم است بیان کرده است.

در بخش چهارم و آخر این مجموعه، که رویکردی جامعه‌شناسانه و مردم‌نگارانه دارد، به ارائه الگویی روشی برای مطالعات آینده اربعین پرداخته شده است.

جناب آقای دکتر محمدتقی کرمی و جناب آقای محمدمهدی بذرافشان در مقاله «فهم عراق از دریچه تجربه‌زیسته عراقی‌ها»، با توجه به چارچوب‌های جامعه‌شناختی، الگویی برای تحلیل اربعین در بستر جامعه عراق ارائه داده‌اند. متأسفانه برای این بخش، به دلایل عدیده‌ای، مقالات و یادداشت‌های دیگری آماده نشد که امیدوارم در مراحل بعدی این ضعف جبران شود.

به نظر می‌رسد تحلیل صحیح سنت عراق در مواجهه با کنگره اربعین سهم زیادی در شناسایی ظرفیت‌های این آیین دینی دارد، زیرا، در هر صورت، عوامل جغرافیایی، انسانی و اقلیمی و اجتماعی عراق در فرآوری این ظرفیت‌ها برای سایر اجزای امت اسلامی تأثیرگذار است.

در پایان، از همه فضلاء بزرگواری که خالصانه برای تولید این مجموعه قلم زدند تشکر می‌کنم. همچنین، از برادر بزرگوار جناب آقای دکتر یامین‌پور، که زمینه تولید و نشر

این مجموعه را در پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی حوزه هنری فراهم آوردند، صمیمانه سپاس گزارم. بدون شک، اجر معنوی این تلاش نزد حضرت سیدالشهدا^(ع) محفوظ است.

یا لیتنا کنا معکم فافوز فوزا عظیما

مسعود معینی پور

ذیحجه الحرام ۱۴۳۶

مهر ۱۳۹۴